

המנהג, ההלכה והמציאות המשתנה: על תפיסת הפסיקה של הרב רבינוביץ

בין המנהג, ההלכה והמציאות מתקיים מתח מתמיד. המנהג במהותו משמר, הוא מורה על התמדה, על המשכת הנוהל המתקיים בקהילה ובמשפחה. משום כך המנהג כובל את האדם, ומונע שינוי בהתאם לצרכים. גם ההלכה כוללת מערכת עקרונות וכללים שנקבעו ואמורים לנתב את האדם והחברה לדפוס מסוים. ההלכה יסודה בשרשרת פסיקה "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע..." גם ההלכה מסתמכת על עקרונות קבועים במטרה ליישם אותם בכל דור ודור. כאשר נפגשים ההלכה והמנהג עם מציאות שונה, עם דפוסי חיים מתפתחים הן ברמת הפרט והן ברמת הכלל נוצר מתח - מתח בין הרצון לשמר ולהמשיך את נורמות העבר ובין הצורך לתת מענה לצורכי הדור והתקופה. ההתמודדות עם המתח הזה מקבלת פנים שונות אצל פוסקים שונים. במאמר זה נעמוד על דרכו של מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ (להלן: הרב) במשולש המתח שקיים בין מנהג, הלכה ומציאות משתנה. נשתדל להתמקד רק בדברים שבכתב, ולא לצרף לזה את הדברים הרבים ששמעתי ממנו בע"פ ביחס לסוגיות אלו.

א. כוחם של ההלכה והמנהג

את הדיון יש לפתוח תחילה בבחינת כוחם של המנהג וההלכה ומה היחס ביניהם. עיון בתשובותיו של הרב מעלה באופן חד וברור את עליונותה של ההלכה. במקום בו ישנה התנגשות בין הלכה ומנהג, ההלכה מבטלת את המנהג.¹ בשאלה זו נחלקו כבר הקדמונים. אולם רוב הראשונים ובתוכם הרמב"ם סברו שההלכה דוחה את המנהג.² ומכאן נגזרים הדברים בשיטת הרב, שהשלב הראשון בכל דיון

* מאמר זה מבוסס על שיעור שהועבר בישיבתנו, ישיבת מעלה אדומים, במסגרת ימי עיון בסוף זמן קיץ תש"ף למשתתפי תוכנית תורת המדינה. השיעור סוכם ונערך בידי תלמידים, ונוספו לו הערות עורך והערות נוספות שלי. התודה להם והאחריות עליי.

1. ראה שו"ת שיח נחום, סימן פח: "אין צריך לומר שמנהג המתנגד להלכה אין לו שום מעמד, וצריך לבטלו".

2. ראה לדוגמא: הלכות איסורי ביאה יא, יד-טו; ראה גם שו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם סי' פט ועוד. ככלל אחד הקשיים הגדולים הוא לעמוד על ההבדלים בין המקומות בהם אנחנו אומרים שההלכה מבטלת את המנהג כי הוא מנהג טעות, ובין מקומות שבהם

הוא עיון בהלכה, ובחינה האם השאלה המדוברת היא בתחום המנהג או ההלכה. אם השאלה מתחום ההלכה, והפסיקה ההלכתית עומדת בסתירה למנהג, אז אין למנהג משמעות, וההלכה גוברת עליו. בתפיסה זו לכאורה אין חידוש גדול, וכאמור ראשונים ואחרונים רבים מסכימים לקביעה זו, אלא שהפער הגדול מצוי בדרך היישום שלה, כפי שנראה בהמשך.

כשבאים לדון בתחום המנהג יש להבחין בשלושה סוגים שונים של מנהגים: מנהג מקום, מנהג אבות ומנהג כלל ישראל. לסוגים השונים יש משמעות שונה ותוקף שונה.

מנהג כלל ישראל הוא מנהג שהתקבל בכל עם ישראל וכולם נוהגים בו. מנהג כלל ישראל מחייב כל אדם מישראל,³ ולא עוד אלא שנראה שיש לו תוקף מחייב בדומה להכרעת בית הדין הגדול בירושלים.⁴

מנהג המקום לעומתו מחייב את בני אותו המקום בלבד.⁵ דיון הלכתי ענף קיים במידת המחויבות של האדם למנהגי המקום ממנו הוא יצא. יסודו בסוגית הגמרא בפסחים נא ע"א והמשכו בדיוני הראשונים והאחרונים בסוגיה זו ונגזרותיה.⁶

אומרים שההלכה רופפת בידך ואתה הולך אחר המנהג, ומקומות בהם אומרים ש"מנהג מבטל את הלכה". יש להאריך רבות בנושא זה ובמקורות לכך, אך אין כאן מקומו (המעוניין במקורות והפניות יכול לעיין במנהג מקום, עמ' 11, הערות 34-35). ביחס לשיטות ראשונים נוספות ראה אצל שפרבר, מנהגי ישראל, ח"א, עמ' לא-לח ובמקורותיו שם, והדגמות הדברים בעיקר בספרו ח"ב, עמ' עו-קכה.

3. הדבר בא לידי ביטוי במספר מקומות בפסקי הרמב"ם. בהקדמתו למשנה הרמב"ם גם מסביר את המחויבות למה שמופיע בתלמוד הבבלי בכך שכל ישראל בכל מקומותיהם קיבלו אותו עליהם. ראה גם הלכות תפילה ונשיאת כפים ה, טו; ובאופן מובהק בהלכות מאכלות אסורות ה, ז.

4. העובדה שגזירות תקנות ומנהגות של בית הגדול בירושלים כפופות לקבלת כלל ישראל אותם (הלכות ממרים ב, ה"ז), מלמדת שהכוח שניתן לבית הגדול בירושלים בגזירות תקנות ומנהגות כפוף קבלת כלל ישראל. מכאן ניתן להסיק שכל כוחו של בית הדין בדברים אלו הוא מתוקף היותו עיני העדה, ובעל הסמכות מצד העם לגזור גזירות לתקן תקנות ולהנהיג הנהגות. ומכאן שמנהגים שנהגו בהם כל ישראל יש להם תוקף מאותו מקור הכוח של בית דין הגדול בירושלים.

5. יש לציין שבעידן הנוכחי של התפתחות הניידות והתקשורת יש לעיין מחדש בהגדרת המקום. בניגוד לימים עברו, שבהם אדם נולד, חי, ומת באותו המקום, והרב העיקרי כמעט שהכיר היה רב היישוב שלו, בימינו אדם חי במקום אחד, עובד (ואולי גם מתפלל מנחה) במקום אחר, נוסע לשבת למקום שלישי, ונוסף על רב היישוב שלו הוא מנהל תקשורת עם רבנים ממקומות אחרים לחלוטין. הרב רבינוביץ היה ער לשינוי הזה, ולכן צמצם את המשמעות של מנהג המקום למנהג משפחה או מנהג של יישוב קהילתי. אף

לעומת זאת, המקור למחויבות למנהג אבות ברור פחות. בכמה מקומות בתשובות הרב משתמע שמנהג אבות מחייב מצד כיבוד הורים. למשל, לגבי גילוח הפנים בחול המועד, בספירת העומר ובבין המצרים הרב פוסק כי כל אחד צריך לנהוג כמו אביו מצד כבוד אביו, על מנת שהדבר לא ייראה כיוהרה או יגרום למריבה. פסיקה זו אמורה גם במקרה שהאב מוחל, כיוון שכלפי חוץ זה נראה לא ראוי. ואלה דבריו:

בטח כבר אמרתי לך בעל פה, שבכל מנהג כזה צריך אדם להתחשב במשפחתו ובחבריו, שלא יהיה "יושב בין העומדים ולא עומד בין היושבים" (דרך ארץ רבה פרק ז), כי זה נראה כיוהרה ומביא לריב וללזות שפתים. בגלל המטען הרגשי שבעניין אני מורה לכל שואל לעשות כמו שעושה אביו כדי שלא לבזות את אביו רח"ל. ואפילו אם אביו מוחל, כל הרואה את הבן הולך עם אביו והאחד מגולח למשעי והאחד פניו משחירות בזיפים, יש בכך משום בזיון לאב, שאלה יאמרו: ראה בן זה הוא "מנה בן פרס", ואחרים יאמרו עליו: "פרס בן מנה", וכדי בזיון וקצף. וגדול כבוד אביו.⁷

אף על פי כן, אין בדברים אלו קריאה למחויבות עקרונית למנהג האב, ולכן אם האב גר בחוץ לארץ או שכבר נפטר – מותר לבן לשנות ממנהגו.⁸ ניתן לראות שהרב רבינוביץ מעניק משקל רב למנהגים המיוחדים מקום מסוים או משפחה מסוימת, כאשר קיים בהם ממד ציבורי או נראות, מפני שהמגמה היא לשמור על המסורת ולא לעורר מחלוקת. כך כתב לגבי גילוח הפנים בספירת העומר:

בכל מנהג כזה צריך אדם להתחשב במשפחתו ובחבריו, שלא יהיה "יושב בין העומדים ולא עומד בין היושבים" (דרך ארץ רבה פרק ז), כי זה נראה כיוהרה ומביא לריב וללזות שפתים.⁹

בזה הוא ראה דרך להחלת מנהג אחיד על כלל ישראל: "לא פחות חשוב שיוצר נוסח מקומי, כמו שהיה מאז ומתמיד, הכולל את כל בני המקום, ובעידן התנועה המהירה ממקום למקום – הכולל את כל עם ישראל כחטיבה אחת" (שו"ת שיח נחום, סימן פז).

6. ראה מנהג מקום, עמ' 9-23.

7. שו"ת שיח נחום, סימן ל.

8. כך עולה מתוך התשובה הנ"ל, והעובדה שהדבר קשור יותר למראית העין שהוא שונה מאביו, ראה על כך גם במאמרי "חובת הבן במנהגי אביו", תחומין כד (תשס"ד), עמ' 255-261, ובפרט בסיכום. הסעיף שם על החובה מצד כיבוד ההורים התווסף על פי הערת הרב לדברים האמורים שם.

9. שו"ת שיח נחום, סימן ל.

וכן כתב לגבי הלכות צניעות:

כלל גדול הוא ביחסי אנוש – וממילא גם בהלכה: אין אדם חי יחידי כמו בבועה. לכל אדם יש חברה מסוימת, ובהנחה שבדרך כלל אנשים שחיים ביחד שותפים הם בערכי היסוד של חייהם, נדרש כל אחד לכבד את הערכים המשותפים של החברה, כולל גם כאלה שאין יסודם בתורה ובמצוה אלא שהם בגדר הנקרא בלשון הרמב"ם "מפורסמות". יש דברים שהם אסורים מצד הדין בכל חברה, ואין מי שיכול להתיר דבר כזה. אבל בעניינים של לבוש יש דברים שהם הלכות, ויש דברים שהם מנהגים שנקבעים על ידי דפוסים חברתיים של זמן ומקום. אך מי שבועט ב"מפורסמות" הללו יוצר מתחים עם חבריו ללא שום תועלת וללא שום מטרה, כי אם רק להראות שהוא אינו מכבד אותם. אשר על כן מה הוא עושה שם? אם הוא אינו מוכן לכבד אותם, למה שיכבדו אותו? אם הוא משתדל לעורר אצלם רגשי מיאוס ודחייה, הוא עצמו אשם לא רק בכך שהוא מכשיל אותם בשנאת חינוך, אלא הוא מפגין חוסר רגישות לחברות ולהגיונות. לפיכך אסור לאדם להתנהג באופן שאחרים יחשדו בו, אע"פ שאין במעשיו שום פסול. אמרו חכמים: "לא יהא אדם... יושב בין העומדים ולא עומד בין היושבים... כללו של דבר לא ישנה אדם מדעת הבריות" (דרך ארץ רבה פרק ז). בכלל בענייני צניעות במלבושים אל לו לאדם להעמיד את דרכו רק על שורת הדין, אלא מן הראוי לכבד את מנהגי המקום של חברת שומרי תורה ומצוות אליה הוא רוצה להשתייך.¹⁰

רואים אם כן שהאדם מחויב מאד למנהגי מקומו "שלא יהא.. יושב בין העומדים ולא עומד בין היושבים", והאדם מחויב למנהגי אביו "כי זה נראה כיוהרא ומביא לריב וללזות שפתיים". לכאורה עולה מכאן תמונה של תפיסה מאד שמרנית. פסיקה המקדשת את המנהג איננה מאפשרת לכאורה התמודדות עם המציאות העכשווית והמתחדשת, אלא מורה להמשיך את מה שעשו עד כה. אולם, לא זו הייתה דרכו של הרב. הרב בפסיקותיו הן שבכתב והן שבע"פ היה רלוונטי, לא חשש להתמודד עם סוגיות עכשוויות בדרך ייחודית ומחודשת, בניגוד לדעת פוסקים רבים ולפעמים גם בדרך של שינוי מנהגים, ודרכי התנהלות מקובלים. נשתדל לעמוד על עקרונות יסוד שמנחים את פסיקתו של הרב, ואת הפלטפורמות ההלכתיות בהן הוא משתמש כדי להתגבר על המתח הנ"ל.

10. שו"ת שיח נחום, סימן קט.

ב. תפקיד ההלכה ודרכו של פוסק

בטרם נתבונן בדרכו של הרב בענייני מנהג יש להקדים הקדמה קצרה ומשמעותית. לא ניתן להבין את דרכו של הרב בכלל, ובפסיקה בפרט ללא לימוד מעמיק בספרו "מסילות בלבבם"¹¹. בספר זה סדורה משנתו של הרב בעניינים רבים, משנה שהשפיעה על כל צעד ושעל בפסיקתו ההלכתית. הרב היה שיטתי ועקבי, דרכו הייתה "כמגדל דוד בנוי לתלפיות", וישנה קוהרנטיות מובהקת בין דבריו בהלכה, בהגות ובדרשות.

יסוד דבריו בפסיקה מבוסס על שאלת מטרת המצוות וההלכה. ישנה מחלוקת בין הקדמונים בנושא טעמי המצוות. בעוד שישנן תפיסות, כזו של ריה"ל, שלא העניקו חשיבות רבה לטעמי המצוות וראו בקיום ההלכה את העיקר, הרמב"ם סבר אחרת. בעיניו העיסוק בטעמי המצוות חשוב מאוד, והוא אכן נתן לו מקום מכובד בחלק השלישי של מורה נבוכים.¹² מחלוקת זו נובעת מפער מהותי בתפיסת ההלכה: בעיני ריה"ל מצוות התורה הן כספר הוראות ולכן הדגש הוא על קיום מדויק של הוראות אלו, ואילו בעיני הרמב"ם עיקרה של כל התורה הוא המטרה שהיא באה להשיג, וטעמי המצוות הם אפוא המפתח להשגת אותה המטרה. לולי ידיעת המטרה, האדם עלול להיות נבל ברשות התורה. משום כך יש בעיני הרמב"ם חשיבות רבה לבירור טעמי המצוות.

בעקבות הרמב"ם, תופס הרב שההלכה איננה תכלית לעצמה אלא אמצעי להשגת תיקון החברה והדעות.¹³ כיוון שכך, הדגש בתפיסת הפסיקה איננו על פרטי המצוות אלא על הבנת המערכת כולה והתכלית שהיא באה לקדם. תפקידו של פוסק ההלכה אפוא הוא לממש את ההלכה בהתאם לייעוד שלה. על כן עליו להציב לנגד עיניו בראש ובראשונה את החזון, את האופן שבו העולם צריך להיראות, ועל פיו לפרש את ההלכה ולהכריע למעשה. בעיני הרב רבינוביץ, ההלכה איננה עולם תיאורטי אפלטוני, עולם של אידיאות רוחניות מופשטות, אלא כללים שנועדו להביא את המציאות הממשית למקום טוב יותר: תיקון האדם והחברה.

11. הוצאת מעליות תשע"ה, ערוך בטוב טעם ודעת בידיו האמונות של ידידי הטוב הרב אליעזר רייף, יד ימינו של הרב והמוציא ומביא את תורתו לרבים.

12. פרקים לה-מט.

13. מורה נבוכים ג, כז; הרב התייחס במספר מאמרים במסילות בלבבם לתכלית התורה והמצוות. חשוב מאד לעניינו לראות את דבריו במאמר "פסיקה ומנהיגות רוחנית", עמ' 115-150 בספר.

ג. חזון האחדות גם בתחום המנהגים

חלק מהחזון שההלכה צריכה להוביל אליו הוא יצירת תורה אחת לכל עם ישראל, בלי פירוד ומחלוקת, וזו אחת המגמות החשובות המובילות את הפסיקה של הרב. המפתח לקבלת התורה הוא "ויחן שם ישראל - כאיש אחד בלב אחד".¹⁴ העדתיות עם כל ערכה החשוב לשימור המסורת וליצירת המשכיות בעם ישראל, עלולה ליצור פירוד פילוג והרחקה, וחלילה נעשית תורה כשתי תורות. ככל שהחברה משמרת את העדתיות כך עלולים להיווצר בה פילוגים רבים יותר. הלכך במקומות בהם העדתיות פוגמת, יש לפעול ליצירת דבר חדש שימנע את הפילוג וההפרדה. כך, למשל, בימים הנוראים מתפללים בישיבתנו, בהובלת הרב, בנוסח המשלב את נוסח אשכנז עם נוסח עדות המזרח:

אין לך דבר מתסכל יותר מאשר המצב הנוצר מכך שאחים מתפלגים ונפרדים דווקא בתפילה, עת שלבם של ישראל צריך להיות אחד, ובמקום להתכנס ביחד, כל אחד פונה למקום אחר להתפלל.

לפיכך, מן הראוי ללמוד מן הדוגמא שלימדונו חז"ל בראש השנה (לב, א): "וכשקידשו בית דין את השנה באושא ירד ר' יוחנן בן ברוקא לפני רבן שמעון בן גמליאל ועשה כר' יוחנן בן נורי. אמר לו רבן שמעון, לא היו נוהגין כן ביבנה. ליום השני ירד רבי חנינא בנו של ר' יוסי הגלילי ועשה כר' עקיבא. אמר רבן שמעון בן גמליאל, כך היו נוהגין ביבנה". הרי מבואר שכאשר עברו לאושא, התפלל הש"ץ פעם כנוסח זה ופעם כנוסח זה, כל אחד לפי המסורת שלו, וכל אחד הרגיש בנוח עם הנוסח שקיבל.

לכן מן הראוי לתת הזדמנות לאנשים המתפללים בנוסחים שונים לרדת לפני התיבה, והציבור יתפללו כל אחד לפי טעמו ורוחו. כך ילמדו להכיר את רוב הנוסחים ויווכחו שהם מאוד דומים, ואף ילמדו את המנגינות השונות, ובסופו של דבר ייהנו מכולן.¹⁵

אולם למרות כאבו הרב של הרב רבינוביץ על הפירוד הקיים בעקבות המשמעות הרבה שמייחסים בציבור לעדתיות, אין הוא מזלזל בה ובקשר הרגשי שהיא יוצרת בין המתפלל ובין התפילה:

בהיותנו מפוזרים ומפורדים בגלויות מרות, הדבקות בנוסח התפילה היתה גורם חשוב בעיצוב הנשמה היהודית, והנוסח המקומי היה מעין תו זהות למסורת של כל קהילה בישראל. גם עכשיו שזכינו לקיבוץ גלויות, ואין לך כמעט מקום בארץ שאין

14. רש"י שמות יט, ב.

15. שו"ת שיח נחום, סימן פז.

בו יוצאי קהילות שונות, גם עכשיו זכרון התפילה בבית אבא או סבא מעורר דבקות בלב, והוא גורם חשוב לכוונת התפילה.¹⁶

משום כך כותב הרב רבינוביץ: "אין ליצור דבר כזה בהוראה מלמעלה, ובוודאי שאין לוותר על הערך החשוב ביותר של הזיקה לעבר".¹⁷ אי אפשר לכפות את הציבור ללכת בדרך זו, זהו תהליך שבסופו לכל עם ישראל יהיה מנהג אחד. השאיפה היא ליצור אחדות ולעמוד לפני ה' כאיש אחד בלב אחד, אך צריך לגלות רגישות ולהתנהל באופן שלא יפגע בתכלית בדרך אחרת. ניתן לראות כיצד החזון המשקף את תכלית התורה הוא שמנחה את ההתנהלות ופסיקת ההלכה גם ביחס למנהגים.

מכאן ניתן לגזור את שיטתו של הרב ביחס למנהגים: למנהג יש תפקיד חשוב לשימור המסורת, ולחיבור האדם לשרשרת הדורות, ויש להקפיד עליו ולא לזלזל בו. זלזול במנהגי הורים וחברה עלול לגרום לפגיעה גדולה. מאידך גיסא צריך הפוסק לראות לנגד עיניו את תכלית התורה ומטרתה ולהוביל את צאן מרעיתו לתכלית זו, גם במחיר של שינוי מנהגים. דבר הצריך להיעשות בזהירות רבה, שלא תושג בו תכלית הפוכה של הריסת החברה והאדם.

מהם הכלים שבהם משתמש הפוסק? מהי הפלטפורמה ההלכתית שמאפשרת לפוסק לממש את החזון הזה, בתוך המרחב של מחויבות האדם למנהגים השונים? נציין שתי דרכים משמעותיות בהן הרב פועל למימוש רעיון זה, אחת בתורת המנהגים ואחת בפסיקת ההלכה.

ד. דרך א למימוש החזון – יצירת מנהג חדש

הדרך הראשונה מתמודדת עם כללי המחויבות למנהגים. לעיל הבאנו שיש סוגים שונים של מנהגים. המחויבות של האדם למנהגי אבות אינה ברורה, ולמנהגי מקום היא מוחלטת. השאלה בימינו היא כיצד ניתן להגדיר את מקומו של האדם, וכנגזרת מכך את "מנהג המקום". אך ברור הוא לשיטת הרב שבמצב בו אין מנהג מוגדר יכולים בני המקום להגדיר לעצמם מנהג חדש שיהפוך להיות למנהג המחייב, ויגבר על הצורך לשמר את מנהגי ההורים והמשפחה.

בדרך זו צעד הרב בתשובה שראינו קודם לכן על תפילת הימים הנוראים בישיבה. הישיבה מגדירה מנהג מקום חדש, שהוא למעשה ממקסם ככל הניתן את מנהגי כלל העדות, אם כי כל אחד ואחד משלם מחיר מסוים. נציין שהשוני בתפילה בישיבה אינו רק בנוסח ובהרכב הפיוטים, אלא גם במבנה התפילה מתוך הרצון

16. שם.

17. שם.

להוציא את הפיוטים מחזרת הש"ץ, כפי שנהוג בעדות מסוימות. הפוסק משתדל למזער את המחירים ביצירת המנהג החדש, אבל בסופו של התהליך נוצר מנהג חדש, שהוא הפלטפורמה ההלכתית שמחייבת את האדם.

הדבר בא לידי ביטוי גם בתשובתו המקורית והייחודית ביחס לחובת האישה במנהגי בעלה. ברוב המקרים בשנות הגלות של עם ישראל לא היו הבדלים מהותיים בין מנהגי האישה ומנהגי בעלה. דפוסי החיים בהם האדם נולד, גדל, התבגר, הזדקן ונפטר באותו מרחב גיאוגרפי – הובילו לכך שלרוב גם את בת זוגו הוא מצא באותו מרחב חיים, שהיו בו מנהגים זהים וקבועים. אם היו הבדלים בין בני הזוג, היה ברור שהאישה נספחת לבעלה, דבר שנבע בעיקר מהעובדה שמעמד האישה היה נמוך יחסית. אם שינה האדם את מקומו, לרוב זה היה באופן פרטי והוא קיבל על עצמו את מנהגי המקום אליו הוא הגיע. שאלה מהותית התעוררה בזמני משבר ונדידות המוניות, כמו לדוגמא אחרי גירוש ספרד, כאשר קהילות שלמות נעקרו ממקומן ועברו להתגורר בצד קהילות בעלות מנהגים אחרים.¹⁸ בימינו, ימים של קיבוץ גלויות, הלכה שאלה זו והתעצמה והפכה שכיחה ומעשית. לזה יש להוסיף את ההתפתחות החשובה והמשמעותית במעמד האישה, ומקומה ותפקידה בבית.

הגישה המקובלת בפוסקים היא שעל האישה לנהוג כמנהגי בעלה.¹⁹ אך בעיני הרב רבינוביץ, כל התועלת במנהגים ובמוטיבציה לשמור עליהם היא הבטחת

18. ראו שו"ת שיח נחום, סימן פו: "אמנם אחרי גירוש ספרד כאשר נעקרו קהילות שלמות ממקומותיהן וכל הקהל הגיע למקום אחר שהיתה קיימת שם כבר קהילה עם בית דין שלה ומנהגיה, אז עלתה השאלה האם חייבת הקהילה המהגרת לאמץ לה את מנהגי הקהילה המקומית. כדי לשמור על אחדותם וגיבושם של המהגרים ראו גדולי המורים לדון בשאלה זו, ולתת לקהילה החדשה מעמד עצמאי, כיון שהגיעה עם רבניה ושאר כלי הקודש ובנתה לעצמה בית כנסת וכו'".

19. ראה לדוגמא: שו"ת תשב"ץ ג, קעט; אגרות משה אורח חיים א, קנח; מנחת יצחק ד, פד; הליכות שלמה ח"א עמ' ו סעיף ז, ביחס לגישת הגרש"ז אוירבך; הנושא מורכב וקיימים בו גוונים שונים, כי יש בין הפוסקים שצמצמו את חובת האישה לתחומים מסוימים, ויש שהרחיבו אותם באופן גורף. **גישתו של הרב רבינוביץ היא ייחודית.** ראה עוד: הרב אליקים ג' אלינסון, "חילופי מנהג בין איש לאשתו ותוקף מנהג אבות", סיני פה (תשל"ט), עמ' רלג-רמב, וכן בספרו: איש ואשתו: האישה והמצוות ספר שלישי, ירושלים תשמ"א, עמ' 15-36; מנחם סליי, "מנהג המשפחה במקרי נישואין בין עדתיים: מיזוג הגלויות מבחינה הלכתית", נעם ספר כג (תשמ"א), עמ' קמה-קפ; הרב חיים ד' הלוי, "חובת אשה לנהוג כמנהג בעלה", תחומין ו (תשמ"ה), עמ' 79-84; הרב יגאל אריאל, "אל תטוש

האחדות. הואיל וכך, כאשר שמירת המנהגים עלולה להוביל לפירוד, כמו בקהילה מעורבת או בין בעל ואשתו, אין חיוב לשמר את המנהג:

בציבור של קיבוץ גלויות, וכל שכן באיש ואשתו, אם כל אחד יקפיד על המנהג שלו דווקא – אין לך גורם פירוד יותר מזה. נמצא שכל התועלת של המנהגים מתבטלת והנזק מרובה, כי המחלוקת הורסת כל חלקה טובה. לפיכך צריך לנהוג בחכמה יתרה להבטיח שלא יבואו לזלזל במנהג הקודם, ומצד שני להתאימו בצורה נוחה ומועילה לתנאים המשתנים.²⁰

הרב רבינוביץ מנחה את בני הזוג לפעול על פי ההלכה, ואם אין הכרעה הלכתית מחייבת – לפעול לפי מנהג המקום. בימינו, מנהג המקום טרם התגבש ולכן ישנו מקום רחב יותר להכרעה אישית [ההדגשה שלי]:

בעניין המנהגים, יש להבחין בין מנהגים המיוסדים בהלכה או בפסיקה שונה בהלכה, לבין מנהגים שאין להם מקור ברור אלא שנהגו כך בקהילות שונות, משום סייג או משום דבר טוב וכיוצא בזה. ברור שגם מנהגים מן הסוג השני – אין לזלזל בהם, אולם לפענ"ד במנהגים מסוג זה, שהם עניינם של האשה בלבד, כגון נוסח התפילה – אין לבעל לכפות עליה לשנות את מנהגה, שהרי מעיקר הדין יוצאים ידי חובה בכל הנוסחים, וההבדלים ביניהם אינם מעכבים. **ואף במנהגים שיש להם השלכה גם לבעל, יכולים שניהם להסכים על מנהג אחד, כפי שירצו...**

לפענ"ד, יש מקום להקל בדבר זה, כיון שאנו חיים בתקופה של קיבוץ גלויות ויצירת קהילות חדשות, ועדיין לא גובשו מנהגי המקום, ולפיכך ניתן לקבוע מנהגים מחדש. וכל מנהגי ישראל מכל העדות – יש להם על מה שיסמוכו.²¹

הרב פוסק פסיקה ייחודית ומקורית. בני הזוג מקימים מקום חדש, ומשום כך אין להם מחויבות מהותית למנהגי הוריהם. במקום צורך הם יכולים להחליט על מנהג אחד "כפי שירצו", ובפשטות אפילו אם המנהג הזה אינו מנהג האשה וגם לא מנהג הבעל.²² תפיסת הקמת הבית כיצירת מקום חדש שבו תוכל לבוא לידי

תורת אמך: האם אשה נשואה צריכה לאמץ את מנהגי משפחת בעלה?," צהר כו (תשס"ח), עמ' 9-19, ועוד.

20. שו"ת שיח נחום, סימן פח.

21. שם.

22. אוסיף דבר מתורה שבע"פ. רב קהילה חשוב, אחרי שהתוודע לתשובת הרב, ביקש ממני לשאול את הרב, האם כך יפסוק גם לשני בני זוג אשכנזיים שיאמרו שהם רוצים לנהוג בדבר מסוים כמנהג הספרדים. תשובתו של הרב הייתה חדה וברורה: בוודאי שהם יכולים, אבל שלא יעשו את זה, כי מדוע הם צריכים לשנות ממנהג הוריהם. תשובה זו מתחברת

ביטוי המיוחדות והיופי הן של מנהגי הבעל והן של מנהגי האישה, הם מפתח ליצירת אחדות ותחושת שותפות של שני בני הזוג בהקמת ביתם המשותף, וללא תחושת הפסד וחוסר שוויון שעשויים להיווצר בסיטואציות מעין אלו. אם כן הדרך הראשונה היא יצירת מנהג מקום חדש, דבר שאפשרי בביתו של האדם, בקהילתו ואפילו בכלל ישראל.

ה. דרך ב – הרחבת ההלכה על חשבון המנהג

הדרך השנייה היא מתחום פסיקת ההלכה. הבאנו בתחילת הדברים ששיטת הרב היא שבמקום שבו יש סתירה בין הלכה ובין מנהג, צריך ללכת אחר ההלכה. לאור דברים אלו כותב הרב בתשובה הקודמת שדנו בה, ביחס לחובת האישה במנהגי בעלה:

בעניין המנהגים, יש להבחין בין מנהגים המיוסדים בהלכה או בפסיקה שונה בהלכה, לבין מנהגים שאין להם מקור ברור אלא שנהגו כך בקהילות שונות, משום סייג או משום דבר טוב וכיוצא בזה.

וגם היחס להם הוא שונה:

במנהגים הנובעים מפסיקה שונה, מי שהוא תלמיד חכם היכול להכריע בין החולקים – יפסוק כפי שנראה לו וינהיג כך בביתו, ואם הוא לא מסוגל להכריע אבל יש לו רב מובהק – יעשה כפי הוראתו.

הרב סבור שלא כל דבר הוא מנהג. ישנם דברים שהם שאלות הלכתיות וצריך לפסוק בהם הלכה באופן חד משמעי והדבר לא קשור לרצונם של בני הזוג. המרחב שיש לפוסק בתחום ההלכה הוא גבוה הרבה יותר מאשר זה שבתחום המנהג. ההלכה היא מגרש המשחקים של הפוסק, ובו הוא יכול לפעול בצורה המיטבית למימוש מטרות התורה.

עולם ההלכה מורכב מעקרונות וכללים, אך בנוסף עליהם ישנו מרחב לא קטן של שיקול דעת. ישנם אנשים שנבחרים ממקומות בהם ההלכה לא מוגדרת. הם

לדברים האמורים לעיל: מדובר בפלטפורמה הלכתית שמסייעת בידינו לפעול להוספת אחדות ואהבה בין בני הזוג במקום הצורך, אך שלא במקום הצורך יש ערך רב בשמירת המנהגים שאדם ינק בביתו.

אסייג ואומר: מדובר בתשובה שנאמרה לי בע"פ, שתואמת את האמור בכתב, ולכן אני מביאה. כל מי שמכיר את דרכו של הרב בפסיקה לאור העקרונות שהצבנו קודם יודע שהרב השיב בהתאם לאדם לנסיבות ולחברה שבה נשאלה השאלה, ופרסום כל דבר שאמר לכל אדם עלול ליצור עיוותים בדרכו ובשיטתו ולא היה לרוחו.

חוששים משאלה בה אין הוראה חד משמעית, שמא הם אינם עושים את רצון ה'. מקומות אלו הם בדיוק המקומות בהן מגיע כוחו הגדול של הפוסק להפעיל את שיקול הדעת, להכיר את המציאות ואת ההלכה ולפסוק בהתאם לתכלית הכוללת של המצוות.

הרב הרחיב את מקומו של פוסק ההלכה. לדוגמא: בכמה תשובות ניכר שאין הבדל בין הלכה לאשכנזים לבין הלכה לספרדים. ההלכה היא אחת וכזו היא צריכה להיות עבור כל עם ישראל. ישנן תפיסות שאומרות שכל עולם ההלכה הפך להיות עולם של מנהג, כל עדה נוהגת לפי פוסק מסוים ואין הכרעה שמחייבת את כולם. תפיסתו של הרב רבינוביץ שונה. יסודות התפיסה וביסוסה מצויים במאמרו "פסיקה ומנהיגות רבנית"²³, וכן הוא פוסק גם בתשובתו היסודית על פסיקת הלכה לאשכנזים ולספרדים:

בעניין שאלתו האם יש להורות לספרדים לנהוג כמחבר ולאשכנזים כהרמ"א – אין בכלל מקום להנהגה כזאת. הדעה הרווחת בציבור שכאילו יוצאי עדות המזרח לעולם הולכים אחרי הבית יוסף והאשכנזים אחרי הרמ"א, אינה אלא אגדה. השלחן ערוך נתקבל ונתפשט בישראל לא כפוסק בלעדי, אלא כפוסק יחד עם נושאי כליו. והרי ידוע שבהרבה עניינים נושאי כליו מכריעים במחלוקות בין המחבר לרמ"א, ויש אשר מכריעים נגד שניהם – תפקידו של מורה הוראה הוא לברר וללבן את הדין ולפסוק על פי סברא ישרה שנראית לו אמת.²⁴

הרב הרחיב את תחום ההלכה על חשבון המנהג. הוא ראה זאת כחלק מהחזון ומהשיטה שאין הבדלי פסיקה בין העדות השונות בעם ישראל. נראה שכל דבר שמקורו הוא בסוגיית התלמוד, וניתן להסיק ממנה את ההכרעה ההלכתית, מקומו בתחום ההלכה, ובו הפוסק צריך להכריע למעשה ולא רק לומר שכל אחד ילך על פי מנהגו. תפיסה זו נותנת, כמובן, כוח רב לפוסק. ההרחבה של ההכרעה ההלכתית היא מענה של מנהיגות תורנית לצורך מימוש ערכי התורה ותכליתה, זו האחריות הכבדה של פוסק כרב קהילה ומנהיג דתי.

1. סיכום

קיים מתח בין המנהג כשיקול שמרני לבין הצרכים המתחדשים בכל דור. בפסיקתו של הרב בענייני מנהג ניתן לראות כיצד הרב תפס את עניין המנהג

23. מסילות בלבב, עמ' 115-149, ובפרט בפרק ה במאמרו: "על סמכות הלכתית מחייבת אחת לכלל ישראל" (עמ' 131-140).

24. שו"ת שיח נחום, סימן פו.

כחלק מהתבוננותו הכוללת על התורה. הרב ראה מצד אחד ערך עצום בשימור המסורת כל עוד זה אפשרי, והכיר בחשיבות שמירת המסורת ומנהגי האבות והקהילה כחלק מתיקון החברה והאדם, אך מצד שני לא היסס להורות על שינוי ממנהגי אבות ומנהגי קהילה במקומות בהם יש צורך בכך לטובת יישום תכלית התורה וייעודה. הדברים באים לידי ביטוי בשני מהלכים הלכתיים שונים: או יצירת מנהג מקום חדש שגובר על המנהגים הקודמים להם האדם היה מחויב, או על ידי צמצום הדברים שנכנסים תחת ההגדרה של מנהג והכנסתם לתחום ההלכה, בו לפוסק רציני יש מרחב תמרון לצורך מימוש תכלית התורה.

תפיסות אלו של הרב יסודם בהבנתו המחשבתית והאמונית. האופן בו הוא תפש את התורה ותכליתה הוא הדרך שבה צעד והלך, והוא שהנחה אותו בדרכי הנהגתו ובדרך פסיקתו, הן זו שבכתב והן זו שבע"פ.

הרב סבר שפוסק ההלכה חייב להיות מנהיג תורני. הוא חייב להיות איש רוח הבקי בטעמי המצוות ובדרכי ה'. עליו להיות רגיש לציבור לסבלותיו ולרגשותיו. הוא צריך להיות בקי ברזי העולם ובחוקיו, ועל טובת הבריות להיות כל הזמן לנגד עיניו מתוך הכרה ש"המצער את האדם הרי הוא פוגע בצלם א-להים".²⁵ הוא צריך "להדריך את הציבור לממש את דרכי הנועם של התורה",²⁶ והוא צריך כמובן להיות גדול בתורה הבקי בסוגיות התלמוד ומעמיק בשיטות הפוסקים, כזה המבין את התורה ואת טעמה. בקיצור עליו להיות איש גדול.

זו תורתו של הרב, זה שיחו, זו מורשתו, וכזה היה הרב בדרך חייו, בהנהגתו ובפסיקתו - "ואיננו כי לקח אותו א-להים".

25. מסילות בלבבם, עמ' 121.

26. שם, עמ' 123.